

2. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України 19 червня 1996 р., N 173.
3. Методические указания по санитарно-микробиологическому исследованию почвы. N 1446-76.
4. Оценочные показатели санитарного состояния почвы населенных мест. 07.07.1977. № 1739-77.
5. Санітарно-гігієнічна оцінка сільських селітебних територій / М.П. Вашкулат, О.М. Черевко, Є.В. Лівінська [та ін.] // Агроекологічний журнал. – 2009. – № 1. – С. 36–39.
6. Шпичак О.М. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат на ефективності виробництва видів с.-г. продукції / О.М. Шпичак.–К., 2011, – 236 с.
7. Рекомендації з ведення лісового господарства в умовах радіоактивного забруднення. –К.: –2008. –82 с.

УДК:504.03:502.31

ІНДИКАТОР СТАЛОСТІ РОЗВИТКУ ВЗАЄМИН СУСПІЛЬСТВА І ПРИРОДИ – ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА

Рідей Н.М. – д.пед.н., професор,
Кучеренко Ю.А. – аспірант, НУБіП України

Постановка проблеми. Через ефективну *екологічну освіту* лежить шлях до високої *екологічної культури*. *Екологічна освіта і виховання* це запорука якості життя, що ґрунтується на гармонії з навколишнім середовищем, як новий зміст і мета сучасного освітнього процесу, як найбільш доцільний шлях його гуманізації. Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості і повинна спрямовуватися на формування екологічної культури – складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку (через базову екологічну освіту) [1].

Говорячи про важливість проблеми адаптації людства до сучасних умов видатний мислитель сучасності, член Римського клубу А. Печчеї підкреслював, що суть проблеми, яка постала перед людством на нинішній стадії його еволюції, полягає саме в тому, що люди не встигають адаптувати свою культуру у відповідності зі змінами, що самі вносять у цей світ, і джерела кризи лежать в середині, а не поза людською сутністю, яка розглядається і як індивідуальність, і як колектив. Вирішення цих проблем повинно виходити, перш за все, із змін самої людини, її внутрішньої сутності [6].

Як зазначав М.Тарасенко, *культура* в загальному вигляді (об'єктивно) є не що інше, як спосіб буття суспільної форми діяльності, механізм її здійснен-

ня як суспільного відношення в матеріальному світі, в соціальній дійсності і в соціальних зв'язках між людьми, в технології, в науці, в пізнанні, у відносинах моралі та свідомості і в т.п. Суб'єктивно культура є суспільно вироблена загальна форма зв'язку, що характеризує єдність людини з зовнішньою природою, іншими людьми, матеріальними, духовними та особистісно-індивідуальними формами її діяльності. *Культура* – це переплавлена працею натура [7].

Наукове поняття «культура» довгий час поширювалось як протилежне поняттю «натура» (тобто природа). Але нині вимагається адаптувати культуру до природи у відповідності з тенденціями розвитку цивілізації, що бореться за виживання в умовах екологічної кризи, яку вона ж і породила [2].

Екологізація сучасної культури має світоглядні наслідки її гуманістична парадигма, базується на прямолінійному антропоцентризмі, вже вичерпала себе і потребує перегляду. Людина повинна усвідомити своє місце як частинки природного космосу і зрозуміти власну творчу роль у підтриманні в ньому рівноваги. Таке усвідомлення формує нову світоглядну парадигму - еколого-центричну систему цінностей, упорядкованих завдань соціального розвитку з підтриманням природи в межах, що забезпечують суспільству можливість успішно вирішувати завдання збереження природи, та навколишнього середовища у стані придатному для життя.

У найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища й гармонійного розвитку людства, велика увага приділяється екологічній культурі, необхідності формування ноосферної свідомості, забезпеченню по інформованості людей щодо екологічної ситуації в світі, регіоні, та місці проживання, їхній обізнаності про можливі шляхи вирішення різних екологічних проблем та застосуванню концептуальних підходів до збереження біосфери й цивілізації [3].

Російський вчений Е. Маркарян вважає, що загальна культура, з одного боку є результатом розвитку взаємовідносин між людиною і природою, а з другого боку – від рівня її розвитку залежить така важлива для нас обставина, як способи і форми взаємодії людства з довкіллям. У структурі загальної культури він виділяє три підсистеми: природно-екологічну, що відображає адаптацію суспільства до біофізичного оточення; суспільно-екологічну, яка віддзеркалює впорядкованість відносин між окремими елементами суспільства; соціально-регулятивну, направлену на підтримання власне соціальної системи як єдиного цілого, що пояснює місце екологічної культури в структурі сучасної культури [8, с.113].

Проте, багатогранність понятійно-категоріального апарату еколого-культурно-логічних взаємин суспільства і природи, потребує уточнення, та встановлення особливостей процесів у підсистемах цієї взаємодії.

Стан вивчення проблеми. Термін «екологічна культура» з'явився порівняно недавно – у 20-х роках ХХ століття («Культурна екологія» або «Екологічна культура» у J.Steward) [13]. Зміст цього поняття в інтерпретації різних авторів має досить широкі межі. Тлумачний словник подає визначення: «Екологічна культура – сукупність норм, поглядів і настанов, які характеризують ставлення суспільства, його спільних груп і особистостей до природи» [14]. Зміст поняття «екологічна культура» В. Крисаченко визначає як напрям людської діяльності та мислення, від якого залежить існування сучасної цивіліза-

ції, її сталий розвиток у майбутньому. *Екологічна культура* «звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі і на виховання високих гуманістичних смисло-життєвих цінностей та орієнтирів в людському житті» [15]. Як світоглядний «образ світу» інтерпретує екологічну культуру М. Хилько, в якому відображено стан соціально-природних залежностей, міру освоєння людини природного довкілля [16]. За О. Салтовським екологічна культура – «певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично-конкретний процес взаємодії з природою» [17].

В одних випадках, екологічна це особлива культура, притаманна «екологічній спільноті» (братству) (С.Забелін, 1998; В.Вернадський, 2001), в інших говорять про "екологічний авангард" суспільства (L.Milbrath, 1984; О.Яницький, 1996). Вона формується як тип культурної рефлексії, що виникає в епоху модернізації та зростання населення планети (M.Douglas, A.Wildavsky, 1982; M.Douglas, 1992; R.Murphy, 1997); як специфічний тип протестної культури, що виникає на перетині зростаючих очікувань населення у словах демократизації та зниження якості навколишнього середовища безпосереднього проживання мільйонів людей (A.Touraineetal., 1983; A.Vari, P.Tamas, 1993; A.Temkina, 1997); як деякий специфічний зріз людської культури, детермінуючим панівним способом виробництва, зокрема, як елемент, що обмежує апетити агентів капіталістичного ринку (P.Dickens, 1992). Екологічна культура трактується також як специфічний вид етики, моральний імператив або система заповідей (E.Partridge, 1981; В.Борейко, 1999; В.Борейко, Н.Морохін, 2001).

В загальному вигляді О.Яницький узагальнює, що переважно під екологічною культурою розуміють ціннісне співвідношення деякого соціального суб'єкта (індивіда, групи, спільноти) до середовища свого проживання: локальний, національний, глобальний. Це ставлення формується в ході практичного освоєння світу людиною (пізнавальних, господарських, навчальних та інших практик), фіксується в нормативно-ціннісних системах і реалізується в діях соціальних акторів і інститутів [18, с. 17].

На сьогодні наукова література накопичила достатню кількість визначень поняття *«екологічна культура»*. Найуживанішим вважається трактування М. Реймерса, який вважає, що *екологічна культура* – етап і складова частина розвитку загальноосвітньої культури, що характеризується гострим, глибоким і всезагальним усвідомленням суттєвої важливості екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства [19].

Дослідник Б. Ліхачов переконаний, що *екологічна культура* виникає як нове психічне утворення, яке базується на таких основах, як природничо-науковій освіченості (забезпечує пізнання природи, її взаємозв'язок з людиною), філософській (дає можливість усвідомити призначення людини), політичній (забезпечує певну рівновагу між діяльністю і природними ресурсами), правовій (утримує у межах закону взаємодію людини і природного середовища), морально-естетичній (дає можливість співпереживання і особистої відповідальності) [20].

Поняття *«екологічна культура»* Г. Тарасенко визначає як інтегративне утворення в структурі загальної культури, яке сприяє оволодінню багатством

екологічно значущих ціннісних підходів по природи в межах інтелектуальних, емоційних, вольових проявів особистості [21].

Як тип життєдіяльності людини, *екологічна культура* успадковується, з її взаємовідносинами з навколишнім середовищем, які сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Вона також є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища [2, 22].

Методика досліджень. Для вирішення поставлених нижче завдань, реалізації мети дослідження було використано *методи дослідження*-культурологічні та педагогічні. *Завдання* – проаналізувати педагогіко-психологічні, філософські, соціальні, культурологічні наукові джерела і визначити підходи до сучасних трактувань екологічної культури та культурної екології; дослідити культуру перетворюючі процеси у взаєминах суспільства і природи; виокремити підсистеми екологічної культури (взаємодії освіти, науки, виховання, етики). *Мета* – встановлення ролі екологічної культури у формуванні екологічної свідомості суспільства як запоруки сталого розвитку.

Результати досліджень. У сучасній науковій літературі можна виділити два основних підходи до розгляду екологічної культури суспільства, які не суперечать один одному, а є взаємодоповнюючими. До екологічної культури суспільства можна підійти з екологічної та культурологічних сторін, тобто її можна досліджувати як культуру екологічної діяльності і як екологічний аспект розвитку культури. У першому випадку екологічна культура суспільства визначається як конфігурація всіх результатів, яких суспільство досягло в збереженні та відновленні природних умов свого існування. У другому, коли ж йдеться про екологічний аспект розвитку культури, мається на увазі історично виникаючі форми подолання небезпечних змін навколишнього середовища, викликаних предметно-перетворюючою діяльністю людини [9].

Екологічна культура суспільства виступає в першу чергу як якісна характеристика соціоприродної взаємодії з точки зору сучасних екологічних вимог, що включають в себе не просто сукупність прийомів природокористування, не тільки основні типи відносин людства з природою: предметно-практичного, художньо-практичного і духовно-практичного, але і міру їх відповідності науково обґрунтованим нормам і вимогам загальної та соціальної екології. При цьому необхідно підкреслити, що екологічна культура покликана характеризувати способи взаємодії суспільства не тільки з природою, але і з соціально-історичним середовищем, тобто з навколишнім середовищем у найширшому сенсі слова. Ця думка близька до ідеї А. Печчеї про те, що необхідно займатися дослідженням можливості досягнення такого суспільства, яке б розвивалося, було динамічним, знаходилося «в оптимальних або субоптимальних умовах рівноваги як зі своїми зовнішніми, так і внутрішніми екологічними факторами. Звичайно, подібне суспільство, що знаходиться в гармонії з природою і з самим собою, може бути лише нашою віддаленою, довгостроковою метою, однак такою, яка ретельно вивчається і готується сьогодні» [10].

Культурна екологія – школа у філософії, заснована американськими представниками неоеволюціонізму Л. Уайтом і Дж. Стюардом у середині ХХ століття. Вони обґрунтували її пріоритетні наукові положення, а саме: 1) культурологічний розвиток відбувається за допомогою зростаючої ефективності

використання природних ресурсів, а це в свою чергу веде до зростання чисельності населення, продуктивності праці і економічної спеціалізації; 2) еволюція культури визначається потребою адаптації до природних умов; суспільства, які перебувають у схожих природних умовах і на приблизно однаковому рівні технологічного розвитку, еволюціонують подібним чином, навіть якщо вони географічно розташовані далеко одне від одного і не контактують між собою; 3) генезис культурних форм виникає із взаємозв'язків між природним оточенням і рівнем технологічної динаміки суспільства.

Культурна екологія вивчає властиві конкретному суспільству культурні риси, що виникли у процесі його адаптації до природного середовища; співвідношення середовища існування та технологій, властивих тій чи іншій культурі; особливості використання суспільством продовольчих та інших природних ресурсів; поведінкові моделі, пов'язані з технологіями освоєння природних ресурсів і вплив перших на інші аспекти культури; специфіку адаптації одна до одної різних частин культури. Прагне пояснити як походження міжкультурних відмінностей, так і загальні закономірності, застосовані до будь-якої ситуації культурноприродної взаємодії, а також знайти відповідь на питання, чи вимагає пристосування суспільств до навколишнього середовища вироблення особливих моделей поведінки або достатньо закріплення вже властивих культурі рис.

У вітчизняній науці школа культурної екології виникла в 70-х роках. ХХ століття і трактувалася як дисципліна на стику етнографії з екологією людини, а також з етнічною географією, етнодемографією і етнічною антропологією. На актуальність проблем культурної екології особливу увагу звернув академік Д.С. Ліхачов, який наголошував на тому, що екологія не обмежується тільки завданнями збереження біосередовища. Для людини цінним є також середовище, сформоване традиціями культури його предків і нею самою, збереження якого - завдання не менш важливе, ніж збереження природи. У вітчизняній культурній екології акцентують увагу на аналізі різних аспектів адаптації суспільства до навколишнього середовища. При цьому культура розглядається як механізм, за допомогою якого така адаптація здійснюється [11].

Серед різноманітних форм культури одне з провідних місць у наш час посідає її природоохоронна форма. Перефразуючи Освальда Шпенгера, можна сказати, що екологічна культура – це здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію та трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб та намірів [12,с.212].

Екологічну культуру розглядають як: 1) Історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у формах і типах організації життя та у створюваних людиною цінностях, якому властиве глибоке і загальне усвідомлення екологічних проблем в динаміці людства; 2) Екосфера суспільства, яка включає відповідні екологічні потреби, відносини та інститути; 3) Використання навколишнього середовища на основі пізнання природних законів розвитку біосфери з урахуванням найближчих і віддалених наслідків зміни природи під впливом антропогенної діяльності. Культурна екологія як невід'ємна частина загальнолюдської культури, розвивається на

основі професійної екологічної освіти, інформування і виховання екосистемного мислення, тобто погляду на природу як на цілісну планетарну живу оболонку Землі, що складається з саморегульованих екосистем. Підтримання єдності і максимальної продуктивності останніх сприяє охороні і раціональному використанню всієї біосфери.

Культурна екологія спирається на кращі гуманістичні і екофільні традиції культури. Вона формує еколого-гуманне, тобто прихильне і дбайливе ставлення до всіх форм життя і умов, які його забезпечують.

Опанування гуманістичними цінностями сприяє гармонізації відносин людини з навколишнім середовищем, а також між людьми. Важливим є набуття людиною властивості екологічного самозабезпечення, завдяки якій істотно змінюються її погляди, система цінностей, ставлення до природи і до себе подібних. У сучасному світі відбувається перехід до екологічної у екологічну епохи, і культурна екологія при цьому набуває особливого значення. В умовах сучасної екологічної кризи культура вперше в історії людства виконує нову функцію - самозбереження суспільства. Виховання і формування культурної екології є комплексною соціальною проблемою, розв'язання якої може бути лише системним - на основі залучення фінансових, політико-правових і освітніх чинників. Стан її визначається культурною спадщиною, інформаційними ресурсами, екологічною політикою держави, екологічними інвестиціями, спрямованими на поліпшення навколишнього середовища, екологічної ситуації, збільшення природного капіталу, а також ефективністю діяльності екологічних інститутів суспільства, освітою екологічною та вихованням, моральністю людей. Рівень культурної екології значною мірою обумовлює екологічну безпеку країни [11].

Екологічна культура, направлена, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого – на гармонізацію відносин між суспільством та оточуючим природним середовищем. Як уже зазначалось, культура в цілому, за своєю суттю, має екологічний характер, екологічна ж культура може бути визначена як певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично-конкретний процес взаємодії з природою. М. Тарасенко в роботі «Природа. Технологія. Культура» інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний «образ світу», в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності і утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальної самобутності [7].

Деякі науковці екологічну культуру характеризують за наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій щодо природи; різнобічними глибокими знаннями про навколишнє природне середовище (природне і соціальне); набутими уміннями і досвідом вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому й локальному рівнях); екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природи та власного здоров'я; безпосередньою участю в природоохоронній діяльності; передбаченням можливих негативних наслідків природоперетворювальної діяльності людини. Екологічна культура виявляється у свідомості, мисленні, поведінці особистості [23, с.690].

Екологічну культуру визначають як внутрішню суть людини та людського суспільства, що знаходиться «в середині нас» і проявляється в певних діях щодо природи. Відомий український еколог Ю. Злобін вважає, що наша епоха – час великої дисгармонії між зовнішньою культурою, що проявляється в здатності людини створювати видатні твори, та внутрішньою культурою, дефіцит якої і викликав глобальну екологічну кризу. Недаремно в матеріалах Конференції -Ріо (1992) зазначається, що формування екологічної культури населення планети має стати пріоритетним завданням людства [24].

Культура всіх видів людської діяльності, так чи інакше пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи - екологічна культура, яка складається із знання та розуміння екологічних нормативів, усвідомлення необхідності їх виконання, формування почуття громадянської відповідальності за долю природи, розробки природоохоронних заходів та безпосередньої участі в їх проведенні. Екологічна культура є складовою частиною світової культури, якій властиве глибоке і загальне усвідомлення важливості сучасних екологічних проблем у житті і майбутньому розвитку людства. Свідоме засвоєння й оволодіння екологічної культури має розпочинатися ще з дитинства, одночасно з засвоєнням положень загальної культури [25].

Основоположним принципом екологічної культури можна вважати принцип відповідності соціального та природного в рамках єдиної системи. Встановлення цієї відповідності у всіх сферах суспільного життя сприяє, з одного боку, його екологізації, а з іншого - гармонізації самої суспільної системи. Екологічна культура виражає міру освоєння суб'єктом природоперетворюючої діяльності, відповідності соціального та природного як складових єдиної системи. Вона сприяє також гармонізації взаємовідносин суспільства та природи і формуванню нового типу особистості - людини епохи ноосфери, а також виступає регулятором екологічної діяльності. Специфіка функціонування цієї діяльності обумовлюється тим, що вона пронизує всі компоненти культури і спрямована на гармонізацію соціо-природних відносин. Екологічна культура є, своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічних – діяльності та поведінки. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людиною себе в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття та моральну оцінку ставлення людини до природи.

За своїм змістом, екологічна культура, є сукупністю, знань, норм, стереотипів та «правил поведінки» людини в оточуючому її природному світі. І хоча феномен екологічної культури є надбанням ХХ століття, про екологічну компоненту культури можна твердити від самих початків появи людини. Ця компонента проявлялась як сукупність певних екологокультурних норм, «заборон» та «дозволів».

До функцій екологічної культури можна також віднести: виховну – формування певних стереотипів поведінки щодо природи як окремих індивідів, так і суспільства в цілому; прогностичну – створення можливості передбачення наслідків людської діяльності, результатів перетворення природи; регулятивну – управління ставленням суспільства до природи в процесі господарської діяльності [8].

Головна ж функція екологічної культури виражається в її меті – організації взаємовідносин суспільства та природи так, щоб було враховано прак-

тичні потреби суспільства та «прагнення» природи до підтримки стабільності власного нормального стану і тим самим збереження умов для існування та розвитку людства.

Структура екологічної культури, крім аналізу консервативного та творчого компонентів, може бути розглянута за аналогією з структурою екологічної свідомості: індивідуальна і масова, побутова та теоретична. В екологічній культурі особистості відображається процес особистісного вияву екологічної свідомості епохи, тобто формується екологічний світогляд особистості в процесі оволодіння навичками практичної діяльності щодо природи. Екологічна культура суб'єкта перетворення природи існує у вигляді культури соціальної групи та культури особистості. Злиття цих двох типів культур - групи та особистості - відбувається при утворенні цілісної екологічної культури історичної епохи [26].

Найважливішою ознакою екологічної культури є відмова від наївного антропоцентризму та перехід до системи поглядів, яка будується біосфероцентристски. Це означає, що тепер при вирішенні будь-яких проблем пріоритет необхідно віддавати природним чинникам, а не соціально-економічним. Кінцевою метою такого підходу все одно є людина, але не прямо, а опосередковано, через збереження природного середовища його існування. Ця опосередкованість викликана гострою практичною потребою, породженою новою роллю людини на планеті [27].

Культур перетворюючі процеси взаємин Природи і Суспільства залежать від екосоціальних, соціоекологічних, природно-екологічних, соціально-регулятивних чинників, які можуть слугувати індикаторами змін і перетворень, трансформації екологічної культури чи культурної екології як суспільних явищ.

Мірою екологічної культури виступає екологічна етика. Акцентуючи увагу на проблемах біосфери, всього живого, вона створює передумови дій, орієнтованих на збереження і розвиток людського та природного буття. В екологічній етиці в сферу моральних відносин, крім традиційно розглянутих відносин «людина – людина», «людина – суспільство» включається також цілий ряд взаємин «людина – природа».

Основна властивість, екологічної етики, пов'язана з пріоритетністю турботи про природні умови існування майбутніх поколінь. Прогнозування у майбутньому передбачає турботу про сьогодення і вирізняє екологічну етику від напрямків традиційної етики.

Основні положення екологічної етики вже нині дозволяють припустити необхідність наступних вимог: відмови від будь-яких дій, які здатні підірвати можливості існування майбутніх поколінь; міри відповідальності перед нащадками при прийнятті рішень, що стосуються стану і розвитку природного середовища; уникнення можливих негативних впливів, інтересів нинішніх поколінь людей як здатні завдати шкоди інтересам майбутніх поколінь.

Однак дані аспекти екологічної етики, покликані забезпечити гармонізацію взаємодії людини і природи, та можуть бути реалізовані, якщо вони практично охоплюють пронизують самі різні сфери людської діяльності, в тому числі освіту, виховання, політику та ін. Тільки в цьому випадку етичні норми, насичені екологічним змістом, не залишаються благим побажанням і наближать становлення нового екологічного суспільства [28].

Великий внесок у розвиток екологічної етики як етики Землі, глобальної етики, етики виживання, етики глобальної солідарності репрезентовано науковими працями зарубіжних дослідників: Д. Кайфер «Біоетика», К. Шрейдер-Фречет «Екологічна етика», Д. Шофер і Т. Аттіг «Етика і навколишнє середовище», Р. Атфільд «Етика і екологічна турбота», Р. Елліот і А.Гейнер «Екологічна філософія», Т. Ріган «Межі землі: нові есе з екологічної етики», П. Сінгер «Звільнення тварин», Е. Лінзі «Права тварин», П. Тейлор «Повага до природи», Д. Пасмор «Людська повага», Р. Непі «Права природи», Л. Гребер «Дика природа як священний простір» та ін. [29].

Дедалі більшого значення для людства набуває екологічна етика як самостійний і особливий елемент духовної культури кожної особистості. Без додержання вимог екологічної етики неможливе екологічно правильне регулювання взаємозв'язків природи та людства, які охоплює екологічна культура людини. Основою екологічної етики є екологічні мислення та світогляд, які формуються в процесі екологічної освіти й виховання [30, с.227].

Таким чином, екологічна культура – це етика виживання і моральний імператив системи екологічних заповідей для суспільства, цілому і окремої особистості, зокрема. Вона забезпечується завдяки процесам підтримки формування екологічного світогляду у кожної людини її екологічного самовдосконалення (зміни внутрішньої сутності особистості), як екологічносвідомої і екологічного прогнозованого суспільного ставлення до природи.

Екологічна культура, освіта і виховання – це категорії, які відображають певну етапність у формуванні людської особистості. Системою знань, направлених на засвоєння теорії і практики загальної екології, що представлена екологічною освітою, включає елементи географічних, біолого-медичних, геохімічних, соціально-економічних і технічних галузей знань. Екологічне виховання в процесі формування особистості здійснюється шляхом впливу на свідомість з метою розвитку соціально-психологічних установок і активної громадянської позиції. А екологічна культура як складова частина загальноосвітньої культури, характеризується глибоким і узагальнюючим осмисленням важливості екологічних проблем в майбутньому розвитку людства [31].

Екологічне виховання це формування у людини свідомого сприйняття докільця, почуття особистої соціальної відповідальності за діяльність, що так чи інакше пов'язана з перетворенням навколишнього природного середовища, впевненості в необхідності бережливого ставлення до природи, розумного використання її багатств [25, с.75].

Екологічне виховання досягається поетапним шляхом вирішення освітніх, виховних та розвиваючих знань, серед яких можна виділити такі: виховання розуміння сучасних проблем навколишнього середовища й усвідомлення їх актуальності для всього людства, власної країни світосприйняття та картини рідного краю; розвиток особистої відповідальності за стан навколишнього середовища на національному і глобальному рівнях; засвоєння ціннісних орієнтацій як кращих досягнень загальнолюдської та національної культур, розуміння багатогранної цінності природи; оволодіння науковими знаннями про взаємозв'язок у системі «людина-суспільство-природа», формування знань і вмінь дослідницького характеру, спрямованих на розвиток творчої і ділової активності при вирішенні проблем складних та кризових екологічних ситуа-

цій; розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища, оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки.

Існують два підходи до розгортання змісту екологічного виховання та освіти: перший – мультидисциплінарний (екологізація існуючих навчальних предметів відповідно до специфіки їх змісту), другий – внутрішньодисциплінарний (введення до навчального плану спеціального предмета екологічного змісту). При першому підході виділяється екологічний компонент у більшості навчальних дисциплін, при другому – вводиться спеціальний предмет екологічного змісту на завершальному етапі вузівської освіти, що забезпечує можливість інтегрувати різні аспекти екологічних знань і реалізувати комплексне розкриття проблем екології[32].

Методологічним принципом екологічного виховання є принцип коеволюції (від лат. *co(n)* – разом; *evolutio* – розгортання). Людство, щоб забезпечити своє майбутнє, має належним чином змінювати характеристики біосфери. Але змінювати потрібної людські потреби, у такий спосіб, щоб вони відповідали вимогам їх природи. Імператив тут такий, що природа без людини може існувати, а людина без природи – ні. А тому суспільний розвиток, зокрема розвиток продуктивних сил, має здійснюватися у такий спосіб, щоб зберегти феномен розумногожиття [34].

Екологічне виховання – систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток екологічної культури особистості. Система екологічного виховання передбачає формування умінь – аналізувати явища природи, бережливого ставлення до її багатств як надзвичайно важливого середовища існування людини.

Основними завданнями екологічного виховання є нагромадження в людини екологічних знань, виховання любові до природи, прагнення берегти і примножувати її багатства та формування вмінь і навичок природоохоронної діяльності.

Зміст екологічного виховання передбачає розкриття сутності світу природи – середовища існування людини, яка повинна бути зацікавлена у збереженні його цілісності, чистоти, гармонії. Індивід має вміти осмислювати екологічні явища і розумно взаємодіяти з природою. Естетичний підхід до природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності[35].

Комплекс проблем, створений рухом сучасної цивілізації, ставить людство перед необхідністю їх кардинального розв'язання. «Сьогодні важливо усвідомити, що розум, рушієм якого є інтерес до пізнання, але не організований моральнісним почуттям, загрожує людській цивілізації». Загрозу створює і безвідповідальне ставлення людства до власного життя та долі планетарного життя. Врятування планети, яке стає все очевиднішим, залежить від розумного регулювання процесів розвитку і підтримання життя шляхом розв'язання демографічних проблем, розвитку культури споживання, розумного використання природних ресурсів, розвитку нових екологічно безпечних технологій виробництва тощо. Тобто необхідне виховання нового рівня свідомості, спрямованого на подолання егоїзму людства і практичне утвердження планетарного життя як вищої цінності. Моральним критерієм оцінки особистості може виступити принцип, сформульований А. Швейцером: «Воістину моральна людина лише тоді, коли вона підпорядковується внутрішній спонуці допомагати

будь-якому життю, якому вона може допомогти, і утримується від того, щоб завдати живому будь-якої шкоди». Актуальним є питання екологічного виховання як системи, що має багаторівневий характер і охоплює собою всі ланцюги освітньої системи. Розвинуте моральнісне ставлення до природи в багатстві проявів її життєвості та екологічна грамотність — дві найважливіші складові екологічної культури [33].

Отже, екологічне виховання забезпечується у ході процесів формування естетичних природоохоронних переконань; спонукання, заохочення, стимулювання екосистемного ноосферо-логічного мислення, свідомості; екологічної відповідальності і співчуття; мотивації екологічної поведінки; екогуманного ставлення до живого та екологічного стилю життя.

Екологічне виховання має сформувати екологічну культуру людини, для якої характерні різнобічні, глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне); екологічний стиль мислення, що передбачає відповідальне ставлення до природи та свого здоров'я; наявність умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому рівні); безпосередня участь у природоохоронній роботі, а також здатність передбачати можливі негативні наслідки природо-перетворювальної діяльності людини.

Шляхами підвищення екологічної культури молоді й ефективності екологічного виховання є:

- розроблення орієнтовного змісту неперервної екологічної освіти для всіх вікових категорій підростаючого покоління, збільшення ваги екологічних питань як у рамках певних предметів, так і за допомогою налагодження внутрішньо та міжпредметних зв'язків;
- створення в закладах освіти відповідної навчально-матеріальної бази: куточків охорони природи, живих куточків та ін.;
- удосконалення форм і методів екологічного виховання, активне залучення вихованців до природоохоронної роботи;
- формування мотивів відповідального ставлення до природи, прагнення глибше пізнати її, примножувати її багатства.

У формуванні екологічної культури провідна роль належить предметам природничого-гуманітарного циклу [36].

Основним засобом формування екологічної культури покликана стати цілеспрямована система екологічної освіти.

Потреба в екологічній освіті пов'язана з необхідністю забезпечення сприятливого середовища для життя людини. Якість навколишнього середовища визначає здоров'я — основне право людини і головну мету розвитку цивілізації. Без необхідних для існування та розвитку людини природних передумов всі соціальні питання втрачають сенс. Тому, екологічна освіта повинна не просто проникнути в структуру системи освіти, а стати однією з її основ. Якщо література та історія потрібні для засвоєння цінностей культури, природознавство — закономірностей природи, то екологічна освіта необхідна для формування справді людського відношення до природи, визначення допустимої міри її перетворення, засвоєння специфічних соціально-природних закономірностей і нормативів поведінки, при яких можливе подальше існування і розвиток людини [37].

Екологічна освіта – виховання екологічного світогляду – глибокого розуміння факту тісного взаємозв'язку існування людства з екологічними процесами в природі. Таке виховання повинно забезпечуватися через систему безперервної багатоступеневої екологічної освіти і пропаганди. Можна констатувати, що в Україні зростає інтерес до екологічної освіти і виховання, існує певна наукова та методична база, ведеться активний пошук форм і методів освіти та виховання для різних вікових категорій і фахових груп. Основи екологічної культури слід формувати з малку, коли закладаються світоглядні орієнтири людини. Тому в створенні позитивного стереотипу природи важлива роль належить сім'ї та дошкільним виховним закладам [25, с.297].

Екологічна освіта – це безпосереднє засвоєння екологічних знань різного характеру і рівня. Виділяють два основних напрямки екологічної освіти: виховання в душі спільних ідей охорони навколишнього середовища та здоров'я людей і придбання спеціальних професійних знань про загальні закономірності існування природних і антропогенних систем. Обидва ці напрямки взаємопов'язані, бо в їх основі лежить пізнання принципів, підходів, закономірностей екології [38].

Основна мета екологічної освіти - формування відповідального ставлення до природи [37].

Під екологічною освітою розуміється безперервний процес навчання, виховання і розвитку, спрямований на формування загальної екологічної культури, екологічної відповідальності за долі своєї країни і близьких людей, планети та всього Всесвіту. Вона вважається одним із основних факторів становлення гармонійного суспільства, засобом вдосконалення і ефективної організації виробництва, споживання ресурсів біосфери з позиції її можливостей. Екологічну освіту розглядають як систему знань про глобальні умови існування живого, комплекс просвітницьких і педагогічних заходів з метою формування природоохоронної свідомості, а на основі мотивації до відповідної діяльності. Особливість її полягає в організації навчання всіх верств населення різних соціальних груп для усвідомлення причин глобальних екологічних змін у навколишньому природному середовищі та шляхів їх подолання [39, 40].

З іншої точки зору, освіта – це форма соціалізації особистості, за якої здійснюється передача навичок, умінь, ідеалів, норм, знань тими, хто їх засвоїв, і тим, хто ще не оволодів ними. Без широкої та інтенсивної екологізації знань, умінь, навичок не можливо сформувати нове покоління з відповідним переконанням й свідомістю, діяльними настановами щодо збереження природних цінностей, культурних надбань [41].

Екологізація системи освіти – це характеристика тенденцій проникнення екологічних ідей, понять, принципів, підходів в інші дисципліни, а також підготовки екологічно грамотних фахівців самого різного профілю.

Реально система освіти завжди відстає від наукових досліджень. Враховуючи міждисциплінарну специфіку екологічної проблеми, коли рішення багатьох її проявів вимагає міждисциплінарного підходу, великої оперативності, тому таке відставання має бути зведене до мінімуму. Екологічна освіта по праву має стати вузловим в структурі освіти, одним з головних чинників її розвитку. До недавнього часу екологічна освіта орієнтувалася в основному на природознавство (переважно на біологічну екологію та географію) і частково

на технічні науки, пов'язані з технологіями природоохоронної діяльності. Соціальна ж частина екології, крім окремих фрагментів еколого-економічних і еколого-правових знань, не викладалася. Зараз очевидно, що значна частка екологічної освіти повинна відводитися соціальній екології, яка безпосередньо займається пошуком закономірностей сталого розвитку системи «суспільство-природа» [3].

Екологізація знань означає системне, цілісне розуміння наукових фактів, теоретичних узагальнень, понять, правил, законів, висновків, умінь розглянути та усвідомити зв'язок, що існує між різними явищами та закономірностями взаємовідносин у навколишньому світі, а також визначити певну систему знань, яка б мала на меті навчити і виховати екологічно грамотних фахівців [42, с.3].

Екологізація науки на сьогодні трактується як тенденція проникнення екологічних уявлень у систему сучасних природних, технічних та гуманітарних дисциплін. Виділяють три її рівні: внутрішньодисциплінарна – інтеграція екологічних уявлень у межах конкретної галузі науки; міждисциплінарна – формування спеціально-екологічних галузей; проблемна – інтеграція різних галузей сучасного наукового знання для вирішення локально-регіональної й глобальної екологічної проблеми [3, с. 351].

Триєдність екологічної освіти, виховання культури передбачає їх послідовний взаємопов'язаний розвиток. Кожен із названих компонентів займає відведену йому "екологічну нішу", а процес формування можна вважати цілеспрямованим за умови поточної реалізації освітніх і виховних екологокультурних завдань.

Екологічна освіта, просвітництво і наука є запорукою і суспільним механізмом регулювання системи формування екологічної культури як індикатора сталості у розвитку взаємин суспільства і природи. Цей механізм реалізується завдяки підтримці і забезпечення розвитку процесів: (освітніх), а саме початкової, базової і професійної екологічної підготовки; екологізації навчальних дисциплін, програм підготовки та екологічного оновлення змісту сучасного академічного (освітньо-наукового) простору; дослідницьких сучасних методологій тобто екологізації галузей наук і знань; розробка екологічної науки, експертизи сталості сучасних наукових напрямів і результатів їх розробки, науково-обґрунтованого екологічного нормування та передбачення прородо-перетворювальної діяльності.

Узагальнюючи поняття, екологічну культуру слід розуміти як цілісну систему, яка поєднує: екологічні знання; екологічне мислення; культуру вчинків; культуру екологічно виправданої поведінки, що характеризується ступенем перетворення екологічних знань, мислення, культури почуттів у щоденну норму вчинків.

Проявом екологічної культури є екологічно обумовлена діяльність. Формування екологічної культури особистості як мети екологічної освіти передбачає комплексний вплив на сфери свідомості: когнітивну, афективну, діяльну. Отже, екологічна освіта повинна включати загальнонаукові, морально-естетичні і практичні аспекти. Специфіка екологічної освіти полягає в тому, що вона повинна базуватись на принципі "випереджуючого відображення". Тобто у свідомості людини повинна відбуватись постійна оцінка можливих наслідків втручання у природу. Серед основних компонентів екологічної освіти

ти виділяють: знання екологічних законів, фактів; діяльність у реальних соціо-природних ситуаціях, яка пов'язана з вирішенням екологічних проблем; емоційно-естетичне сприйняття природи, її художніх виявів; ставлення людини до довкілля [43, с.10].

Головною специфічною рисою екологічної культури є те, що вона не утворюється стихійно, а виникає шляхом формування умов, що сприяють розгортанню її принципів та спеціальним видом діяльності – екологічним вихованням. Від рівня екологічної культури людства, в першу чергу молоді, якій належить майбутнє, залежить вирішення проблеми глобальної екологічної кризи, збереження природних умов існування цивілізації [44].

Специфіка екологічного виховання полягає у формуванні такого світоглядного становлення до цілісної суперсистеми «суспільство-природа», яке базується на діяльній участі особистості в її розвитку.

Основними принципами екологічного виховання є принципи: матеріальної єдності світу, краєзнавчий, принцип комплексності, безперервності, патріотизму і т. і. Провідним принципом екологічної освіти і виховання має бути «мислити глобально – діяти локально» [15].

Об'єктом культуруотворюючого впливу є природа, природна сутність самої людини. Визначальною ознакою культури виступає прагнення Homo sapiens подолати «стихийний» початок в самому собі, у навколишньому світі і поставити це на службу собі, що природно реалізується через співвідношення людства з природним середовищем, взаємодія людської культури з «божественною» природою [45].

Глибоке і змістовне тлумачення, розкриваючи нерозривний зв'язок між Культурою і Природою дали В. Вернадський і П. Тейяр де Шарден. Органічно поєднав у своїй великій творчості природниче і гуманітарне бачення світу, науки про землю і «живу речовину» з науками про людину і суспільство, розглядаючи долі людства в нерозривній єдності з природою і космосом (від «антропос»-людина: антропокосмізм) В. Вернадський. Його вчення про ноосферу (від грецьк. «ноос»-розум, «сфера» - куля), яку він вважав продовженням і вищою формою біосфери, має виняткове значення для сучасної культурології [46].

Нині теоретичні і практичні передумови розв'язання нагальних проблем відносин людини з довкіллям дедалі частіше пов'язують із переходом до ноосферного, або ж інформаційно-конструктивістського природокористування.

Становлення екологічної свідомості в сучасну епоху, на думку багатьох учених, відбувається у чотирьох основних напрямках [48, 49, 50]:

- науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і практичні знання про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;
- економічним – виражається в усвідомленні економічної невідповідності виробничої діяльності, що руйнує оточуюче людину природне середовище;
- культурним – проявляється в прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;
- політичним – знаходить вияв у прагненні людей створювати умови існування, відповідні гідності людини.

Предметом відображення екологічної свідомості в сучасну епоху виступають відносини та зв'язки між природним середовищем та суспільством

як підсистем єдиного цілісного об'єкту, що реалізуються в комплексі суспільних відносин, пов'язаних з виконанням діяльності по оптимізації системи "суспільство-природа" [51].

Російський теоретик Е.В. Прусов зазначає, що *екологічна свідомість* – це сукупність поглядів, теорій та емоцій, що відображають проблеми співвідношення суспільства та природи в плані оптимального їх вирішення відповідно до конкретних потреб суспільства та природних можливостей [52].

Екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникає лише в ХХ ст. в наслідок усвідомлення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаєминах суспільства і природи. Вона формується на основі пізнання законів, що забезпечують цілісність природного середовища, і має обумовлювати людську діяльність для збереження і покращання придатного для людського існування стану природи.

Як наголошував український дослідник Б.В. Плясковський, в основі сучасної екологічної свідомості є дві діаметрально протилежні філософсько-методологічні концепції [53]. Перша – природа за своїм станом недосконала, тому слід розробляти особливе екологічне виробництво, яке б поліпшувало й удосконалювало природу з точки зору створення відповідних умов для нормального проживання людини. Проте не варто забувати, що й саме середовище проживання теж має діалектичний характер, бо складається з природного і штучного, причому друге через прискорений розвиток науково-технічного прогресу повинно у перспективі поглинути перше, незважаючи на його привабливість.

Існує реальна загроза: рівновага між природними і штучними умовами життя може перейти в нестабільність, а то й у незворотність процесів, що прискорить настання екологічної катастрофи. Друга концепція більш перспективна і гуманна – не перебудовувати, а зберігати, підтримувати середовище перебування, що існує. Для цього необхідно зберігати, підтримувати середовище перебування, що існує. Для цього необхідно використовувати нові науково-технологічні досягнення, але пріоритет повинен надаватися ресурсозаощадним та безвідходним технологіям.

Ця концепція привабливіша для формування екологічної свідомості, хоча теж має складні внутрішні проблеми. Вона, наприклад, не дає чіткої програми, якою мірою слід змінювати природне, а якою – штучно створенесередовище.

На сучасному етапі розвитку соціоприродних відносин відбуваються функціональні та структурні зміни суспільної свідомості, які відзеркалюють глобально-екологічну ситуацію, що склалася. З одного боку, відбувається екологізація суспільної свідомості, виникає і розвивається її новий стан, який виражається в масовому розповсюдженні та зростанні суспільної значимості соціально-екологічної проблематики в свідомості суб'єктів екологічної діяльності. З іншого ж боку, формується екологічна свідомість як нова, відносно самостійна форма суспільної свідомості, для якої характерним є синтезований спосіб відображення та комплексний характер регулювання взаємовідносин у системі "суспільство-природа".

Формування екологічної свідомості – це процес пізнання законів системної цілісності природи і законів, що визначають взаємодію суспільства і природи, що повинні враховуватися на шляху суспільного розвитку і глобального

управління природними компонентами. Вона сприяє подоланню утилітарно-прагматичного ставлення до оточуючого природного середовища, зняттю традиційних антропоцентристських світоглядних установок, подоланню, врешті-решт, глобальної екологічної кризи.

Екологічна свідомість має ряд особливостей, які, в свою чергу, обумовлюють специфіку її функціонування в загальній структурі суспільної свідомості. До таких особливостей слід віднести: комплексний характер, функціонування об'єкта відображення – екологічно мисляча людина повинна демонструвати вміння не лише усвідомлювати взаємозв'язок окремих явищ природи та наслідків людської природоперетворювальної діяльності, а й прослідковувати, в якому взаємозв'язку вони знаходяться з іншими явищами більшої системи, ніж та, що безпосередньо розглядається; вміння охоплювати об'єкт відображення та пізнання у всій його різноякісності, гетерогенності та усвідомити за цією багатоманітністю деяку сутнісну єдність, важливу в екологічному відношенні; здатність бачити не тільки найближчі наслідки змін, що здійснюються в природі, але й наслідки більш віддаленого порядку, бачити не тільки прямі, а й зворотні зв'язки змін, що відбуваються в природі та суспільстві.

Найбільш специфічною рисою екологічної свідомості можна визначити те, що вона не може обмежитись лише попередніми напрацюваннями, теоретичними конструкціями та понятійним апаратом окремих наук, оскільки їх направленість на вивчення окремих явищ природи та буття суспільства суперечить головному завданню – охопити єдиним апаратом пізнання якісно різнорідних явищ.

Для з'ясування сутності екологічної свідомості необхідно також розглянути і її структурованість, яка може бути представлена різними рівнями та формами.

За ґносеологічним критерієм в екологічній свідомості виділяються такі рівні:

- 1) буденна екологічна свідомість, в якій відображаються щоденне життя людини, її безпосередня взаємодія з оточуючим природним середовищем;
- 2) спеціалізована (теоретична) екологічна свідомість, що включається більшою частиною в наукове екологічне знання, в якому відбувається рефлексія масової свідомості.

Перший обумовлюється знаннями про особливості взаємовідносин суспільства з природою, що перебувають в несистематизованій формі і втілені в практичну діяльність та відображається у безпосередньому бутті людей. Другий відновлений спеціалізованими, теоретичними формами про взаємозв'язок суспільства та природи. Цей рівень свідомості базується на досягненнях соціальної екології як науки, на ньому відображення відбувається через пізнання сутності, закономірностей та тенденцій розвитку взаємовідносин в системі "суспільство-природа".

Екологічна свідомість притаманна таким формам носіїв:

- 1) індивідуальна екологічна свідомість, тобто сукупність уявлень, відчуттів, знань про особливості взаємодії суспільства та природи, що притаманні окремому індивіду, виражають його унікальність та неповторність, може мати як побутовий, так і спеціалізований, теоретичний рівень;

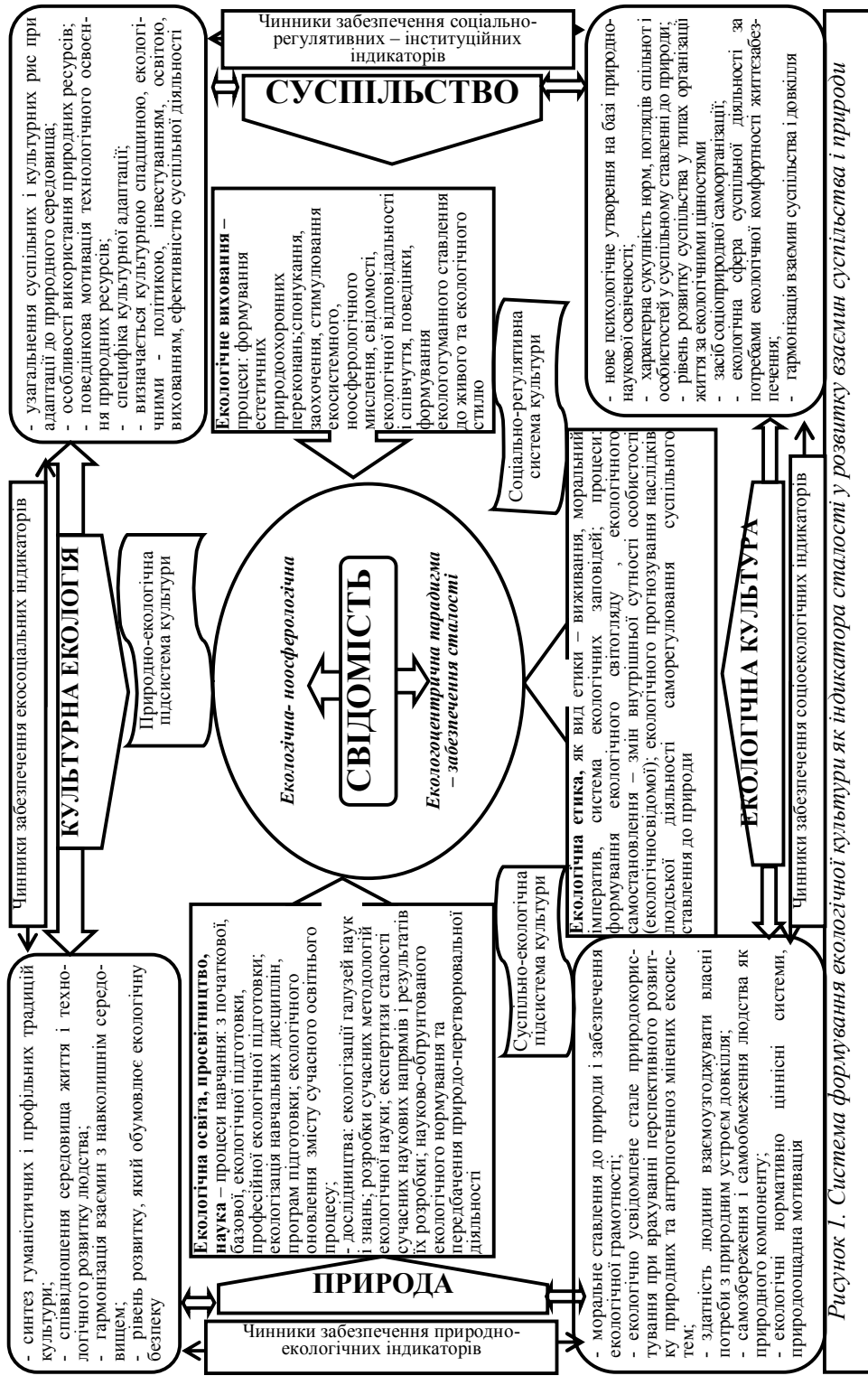

Рисунок 1. Система формування екологічної культури як індикатора сталості у розвитку взаємин суспільства і природи

2) масова екологічна свідомість – відображає притаманні певному суспільству чи великій соціальній групі уявлення про особливості взаємовідносин у системі "суспільство-природа", хоча і не є середньою арифметичною індивідуальних екологічних свідомостей всіх членів суспільства чи соціальної групи, проте виражає домінуючі, пануючі погляди. Як правило, їй не буває притаманний теоретичний рівень.

В індивідуальній екологічній свідомості відбувається злам пануючих в суспільстві уявлень про особливості взаємодії з оточуючим природним середовищем через особистий життєвий досвід та знання окремої людини.

Виділення серед форм суспільної свідомості такої особливої, як екологічна, зумовлюється також і тими функціями, які вона відіграє в життєдіяльності суспільства: регулятивна – забезпечення наявності певних мисленневих механізмів раціонального управління взаємовідносинами суспільства та природи; пізнавальна – з'ясування дійсного характеру соціоприродних відносин, причин глобальної екологічної кризи та пошук шляхів для її вирішення в інтересах як самої людини, так і природи; нормативна – розробка, на основі пізнаності закономірностей розвитку системи "суспільство-природа", норм раціональної природоперетворюючої діяльності; прогностична – передбачення можливих негативних впливів наслідків господарської діяльності та пошук засобів їх мінімізації або й цілковитого уникнення; виховна – створення підґрунтя для формування екологічних культури, відповідальності та поведінки як окремих індивідів, так і суспільства в цілому; світоглядна – узгодження цілей економічного та соціального розвитку суспільства з "вимогами" природи, засвоєння суспільством та індивідом еколого сумісного змісту сенсу життя.

Екологічна свідомість виконує також і важливу соціально-політичну функцію. Як наголошує відомий югославський соціолог Д. Маркович, вона є важливим елементом організації самоврядування суспільства, активізації позиції громадян у вирішенні питань оптимального природокористування та збереження придатного для життя і здоров'я середовища.

Основною функцією екологічної свідомості є забезпечення гармонізації взаємовідносин у соціоприродних системах, запобігання глобальній екологічній катастрофі та розв'язання глобальних екологічних проблем.

Висновок. Отже, підсумовуючи можна зробити висновок, що екологічна свідомість – це форма суспільної свідомості, яка знаходиться в стадії формування і включає сукупність ідей, теорій, поглядів, мотивацій, що відображають екологічну сторону суспільного буття, як-от: реальну практику відносин між людиною і середовищем її життя, між суспільством і природою, включаючи комплекс регулятивних принципів і норм поведінки, що спрямовані на досягнення оптимального стану системи "суспільство-природа". Однак сама по собі наявність екологічної свідомості не є достатньою умовою для того, щоб матеріальні передумови мали стати запорукою перетворення потенційної можливості ліквідації глобальної екологічної кризи у переконливий факт. Наявність певних знань, уявлень, ще не гарантує відповідну поведінку. Екологічна поведінка неможлива без екологічної культури (у підсистемах – природно-екологічній, суспільно-екологічній, соціально-регулятивній) та екологічної відповідальності суспільства у формуванні екологоцентричної парадигми забезпечення сталості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про концепцію екологічної освіти в Україні // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2002. – №7, квітень.
  2. Ефимова Е.И. Экологическая культура: проблемы становления. – М.: Гос. унит. предприятие «Научно-технический центр по безопасности в промышленности Госгортехнадзора России», 2001. – 150 с.
  3. Рідей Н.М. Ступенева підготовка майбутніх екологів: теорія і практика: Монографія / за заг. ред. Академіка Д.О. Мельничука. – Херсон: Видавництво Олді-плюс, 2010. – 558 с.
  4. Шейко В.М., Богуцький Ю.П., Германова де Діас Е.В. Культурологія: навчальний посібник – Харків: ХДАК, 2011. - 473с.
  5. История философии: Запад-Россия-Восток (книга третья. Философия XIX — XX в).- М.: 'Греко-латинский кабинет', 1999. - 448 с.
  6. Добрынина В.И. Философия XX века. Учебное пособие. М., ИИНО общество «Знание» России, 1997. – 288 с.
  7. Тарасенко М.Ф. Природа. Технологія. Культура. Философско-мировоззренческий анализ / М.Ф. Тарасенко. – К.: Наук. Думка, 1985. – 255 с.
  8. Салтовський О.І. Основи соціальної екології: курс лекцій. – К.: МАУП, 1997. – 168 с.
  9. В.Н. Мангасарян. Экологическая культура общества. Санкт-Петербург.: БГТУ, 2009. – 97 с.
  10. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогрес, 1980. – 302 с.
  11. Екологічна енциклопедія: У 3 т./ Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін.. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007. – Т.2: Є-Н. – 416 с.
  12. Крисаченко В.С., Хилько М.І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасно розвитку. – К.: «Знання України», 2002. – 598с.
  13. Steward, Julian H. Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution: University of Illinois Press, 1972. – 256 p.
  14. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н.Е. Яценко. – СПб.: Лань, 1999. – 524 с.
  15. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика: Навч. посібник. — К.: Заповіт, 1996. — 352 с.
  16. Хилько М.І. Екологічна культура: стан та проблеми формування / М.І. Хилько. – К.: Знання, 1999. – 36 с.
  17. Салтовський О.І. Основи соціальної екології. Курс лекцій. – К.: МАУП, 1997. – 168 с.
  18. Яницкий О.Н. Экологическая культура: очерки взаимодействия науки и практики / О. Н. Яницкий; Ин-т социологии РАН. – М.: Наука, 2007. – 271 с.
  19. Реймерс Н.Ф. Охрана природы и окружающей человека среды: словарь – справочник / Н.Ф. Реймерс. – М.: Просвещение, 1990. – 319 с.
  20. Лихачев Б.Т. Экология личности / Б.Т. Лихачев // Педагогика. – 1993. – №2. – С. 19-24
-

21. Тарасенко Г.С. Екологічна естетика в системі професійної підготовки вчителя / Г.С. Тарасенко. – Вінниця: Вінницький державний педагогічний інститут, 1997. – 110 с.
  22. Архітектоніка культури: сучасні підходи до поняттєво-категоріального апарату / Н.М. Рідей [та ін.]; Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України / Серія «Педагогіка. Психологія. Філософія» / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін.. – К., 2011. – Вип. 159. – Ч. 2. – С. 11-21
  23. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник / За аг. Ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н проф.. М.К. Шапочки. – Суми: ВТД « Університетська книга», 2005. – 759 с.
  24. Злобін Ю.А. Основи екології: підручник / Ю.А. Злобін. – К.: Лібра, 1998. – 250 с.
  25. Мусієнко М.М., Серебряков В.В., Брайон О.В. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2002. – 550 с.
  26. Павлов А.Н. Основы экологической культуры: Учеб.пособие. – СПб.: Политехника, 2004. – 332 с.
  27. Гуревич П.С. Философия культуры. Учебник для вузов. – NOTA BENE, 2000. – 131 с.
  28. Борейко В. Є., Подобайло А. В. ЕКОЛОГІЧНА ЕТИКА. Навчальний посібник. -Київ: Фітосоціоцентр, 2004. — 116 с.
  29. Прикладна етика : навч. посіб. / Т. Г. Аболіна, В. Г. Нападиста, О. Д. Рихліцька та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 392 с.
  30. Білявський Г.О. Основи екологічних знань: Пробний мас. Підручник для учнів 10-11 кл. середніх загальноосв. закладів / Г.О. Білявський, Р. С. Фурдуй, І. Ю. Костіков. – К.: Либідь, 2000. – 336 с.
  31. Горелов А.А. Экология: учеб. Пособие. – М.: Центр, 2000. – 240с.
  32. Юрченко Л.І. Екологічні аспекти морально-етичного виховання / Л.І. Юрченко // Концептуальні засади модернізації системи освіти в Україні: прог.та мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 1 лют. 2002: тези доповідей. – М-во освіти і науки України, Нар.укр.акад. та ін. – Х., 2002. – С.169
  33. Формановская Н.И., Шевцова С.В. Речевой этикет: Русско–английские соответствия. – М.: Просвещение, 1990. – 125 с.
  34. Павлов А.Н. Основы экологической культуры: Учеб. пособие. – СПб.: Политехника, 2004. – 332 с.
  35. Григорович, Л.А. Педагогика и психология/ Л.А.Григорович, Т.Д.Марцинковская. – М.: Гардарики, 2003. – 408 с.
  36. Крысько, В.Г. Психология и педагогика /В.Г.Крысько. – М.: Омега – Л, 2004. – 336 с.
  37. Фіцула М.М. Педагогіка навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти К.: "Академія" 2000. - 542с.
  38. Сухарев С.М., Чундак С.Ю., Сухарева О.Ю. Основи екології та охорони довкілля. – Київ – 2006. –389 с.
  39. Виноградова Н.Ф. Екологічна освіта: концепції та методичні підходи / Н.Ф. Виноградова. – М.: «Технотрон», 1996. – С. 35-43.
-

40. Бауер М.Й. Екологічні знання у контексті формування світоглядних цінностей суспільства: Автореф. Дис. Канд. Філософ. Наук. – К., 1998. – 21 с.
41. Борейко В.Е. Прорыв в экологическую этику: Серия: Охрана дикой природы. – Вып. 21. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. – 204 с.
42. Бордовский Г.А. Актуальные проблемы современной подготовки специалистов // Подготовка специалистов в области образования. – СПб.: Образование, 1996. – 304 с.
43. Зверев И.Д. Экология в школьном обучении: Новый аспект образования. – М., 1980. – 96 с.
44. Білявський Г.О. Основи екології: Навчальний посібник / К.: Либідь, 2006. – 408 с.
45. Теория культуры в вопросах и ответах: учебное пособие для студентов университета / кол.авт.; под. ред. Н.Б. Шебаршевой и С.М. Богуславской. – Изд. 2-е, перераб. – Оренбург: ИПК ГОУОГУ, 2009. – 161 с.
46. Тайяр де Шарден П. Феномен человека Текст / П. Тайяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 239 с.
47. Кизима Р.А. Екологія: навчальний посібник. – Харків: «Барун Книга», 2010. – 304 с.
48. Кисельов М.М., Канак ФМ. Національне буття серед екологічнихреалій. – К., 2000. – С.272-282.
49. Кочергин А.Н., Марков Ю.Г., Васильев Н.Г. Экологическое знание исознание. – Новосибирск, 1987.
50. Платонов Г.В. Диалектика взаимодействия общества и природы.– М.,1989. – С.168-177.
51. Гирусов Э.В. Экологическое сознание как условие оптимизации взаимодействия общества и природы / Философские проблемы глобальнойэкологии. – М., 1983. – С. 105-120.
52. Кисельов М.М., Деркач В.Л., Толстоухов А.В. та ін. Концептуальні виміри екологічної свідомості. – К., 2003. – С.130-156.
53. Плясковський Б.В. Діалектика розвитку екологічної свідомості /Філософські проблеми сучасного природознавства. Екологія, культура ісоціальна практика. – Вип. 77. – К., 1991. – С.71-78.

УДК 330.341

ДОСВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОЕКТУ «МІСЦЕВИЙ РОЗВИТОК ОРІЄНТОВАНИЙ НА ГРОМАДУ» У ХЕРСОНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Стратічук Н.В. - к.е.н, доцент Херсонський ДАУ

Постановка проблеми. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду, – це всеукраїнський проект, який реалізовується в Україні на кошти Європейського Союзу та Програми розвитку ООН, спрямований на створення сприятливого середовища для сталого соціально-економічного розвитку на місцевому рівні через самоорганізацію та соціальну активізацію громад, розроблення та